imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune" (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri" (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene" (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iași, V, p. 55–139.

Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași" (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.

Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice" (București), XXVIII, p. 125– 41.

Poghirc 1968 = Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.

Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Wald, Sluşanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course compraising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics*, *Romanian perspective*, *academic curriculum*, *scientific continuity*, *edition*.

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii și ediții de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiție de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiție, G. Ivănescu ocupă un loc unic și cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieșean integrează problema grafiei chirilice într-o concepție coerentă și foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă[1] și, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluția graiurilor și cu problemele capitale ale limbii române literare: apariția limbii române literare, existența dialectelor literare în perioada veche, evoluția acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieșean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie și argument care contribuie la descoperirea realității lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic și critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza și pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 și 1829–1878) și într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri și documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluții și sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluția limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor ѣ, ѧ și ѫ, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunție reflectă aceste slove (vezi și Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare și, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relație cu două fenomene fonetice importante și cu evoluția lor în timp.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Despre valoarea și importanța acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum și o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii*.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 91–109

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

a. Prefacerea diftongului *ęa* urmat de *e*, *i* şi sunet muiat în *e* (în cuvinte de tipul *leage*, *besearică*)[2], este discutată într-un amplu capitol din *Problemele capitale*. Cercetarea concluziilor emise de specialiştii care au studiat acest fenomen îi relevă autorului două curente de opinii: 1) s-a pronunţat cu diftongul *ęa* sau cu un *ę* (notat în scriere de regulă cu ѣ) până în secolul al XVIII-lea (opinie susţinută de H. Tiktin, A. Philippide, I. Iordan, G. Pascu, Gr. Scorpan); 2) se pronunţa cu *e* deja din secolul al XVI-lea, această opinie fiind argumentată de cei care au emis-o (I. Bărbulescu, Ov. Densusianu, I.-A. Candrea, Sextil Puşcariu, Al. Rosetti) (Ivănescu 1948: 219) prin apariţia, uneori, a lui ѥ în această poziţie, în locul slovelor ѣ, ѧ sau ѩ. S-a apreciat că Ivănescu a făcut o „sinteză a părerilor", dar s-a vorbit prea puţin despre faptul esenţial că, discutându-le şi aplicând o metodă riguroasă, lingvistul ieşean ajunge la o armonizare a lor, prin acceptarea a ceea ce este relevant din aceste opinii pentru cunoaşterea realităţii lingvistice. În fapt, în privinţa alternanţei ѥ/ѣ, ѧ în texte pentru acest context fonetic, toată discuţia se poartă în jurul ideii de tradiţie grafică, înţeleasă însă diferit. Explicând că prin tradiţie grafică înţelege şi o tradiţie lingvistică[3] şi luând în considerare că, de exemplu, în C.V. această alternanţă nu există (vezi şi Avram 1964 I: 26, 27), Ivănescu conchide că, „pentru un cunoscător al normelor ortografice chirilice, aplicate limbii româneşti, ѥ nu putea nota decât pe *e*, şi nu şi pe *ę*, care, din cauza asemănării acustice ca diftongii *ĕa* şi *ĭa*, trebuia să fie redat prin acelaşi semn [adică ѣ, ѧ, ѩ] prin care se notau aceşti diftongi, înrudiţi ca timbru cu *ę* (timbrul de *a* al lui *ę* cerea numaidecât acest lucru)" (Ivănescu 1948: 229). Lingvistul ieşean constată principalele erori (de metodă şi, prin aceasta, şi de analiză): ambele teorii consideră că fenomenul se va fi petrecut uniform pe tot spaţiul dacoromânesc şi, în general[4], nu s-a ţinut seama de fazele ariilor actuale cu *ę* (stare fonetică intermediară sau de tranziţie în procesul transformării diftongului *ęa* -*e* în *e*, petrecut de-a lungul timpului în perioada veche) şi *e*. Şi, reanalizând din această perspectivă toate aspectele problemei, demonstrează că, în realitate, trebuie

[2] Discutând acest fenomen, Ivănescu specifică faptul că se referă şi la un alt aspect: „La această schimbare trebuie să cuprindem şi schimbarea lui *ĭá* din aceleaşi condiţii în *ĭé*, schimbare care, contrar celor crezute de Densusianu, *Hist.*, II, p. 63–64 şi Candrea, *Ps. sch.*, I, p. CXXV–VI, s-a petrecut în acelaşi timp şi sub impulsul aceloraşi cauze, cum au înţeles ceilalţi cercetători ai fenomenului, şi cum a spus-o în mod special Gr. Scorpan, *BIFR*, II, p. 34–35" (Ivănescu 1948: 216–217).

[3] Ivănescu susţine că, pe lângă normele ortografice slave preluate în scrierea lor de români, trebuie văzută şi „prezenţa unei tradiţii ortografice româneşti, formată atunci când pentru prima oară s-au aplicat regulile ortografice slave scrierii limbii române" (Ivănescu 1948: 228); tot aici, el arată că, „în virtutea unei asemenea tradiţii, foarte probabil de origine bulgară, căci la bulgari ѣ a rămas şi până azi cu valoarea de *ĕa*, norma cea mai obişnuită de a se nota *ęa* la români era ѣ. Dar grafia ѥ pentru *ĕá* urmat de *e*, din vechile texte româneşti, arată în mod neîndoios, cum au susţinut ceilalţi învăţaţi pomeniţi mai sus, că în secolul al XVI-lea *ĕá* în condiţia pomenită ajunsese la *e*" (Ivănescu 1948: 229). După cum vom vedea mai departe, monoftongarea se petrecuse în graiurile populare. Ivănescu arată în finalul acestor afirmaţii că, sporadic, ea era notată şi în texte.

[4] Ivănescu menţionează aici ca excepţie metoda lui Puşcariu şi a lui Scorpan.

configurate soluţii pe regiuni[5] şi, pentru fiecare regiune, la nivel popular[6], respectiv la nivel literar.

Din cercetarea lui Ivănescu, rezultă că: în Oltenia: a) la nivel popular era pronunţia *ęa*, dar şi *ę*, adusă prin migraţii ardeleneşti începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în Maramureş: a) la nivel popular, *ęa* > *ę* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte şi ca *e* (*ibidem*: 234); b) la nivel literar erau pronunţiile *ęa* şi *ę* (*ibidem*: 235); în Banat: a) la nivel popular erau pronunţiile *ęa*[7] (*ibidem*: 231) şi *ę* (Ivănescu 1948: 233). O eventuală pronunţie cu *e* este explicată prin analogie cu *merg*, *vezi* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea deducem că prevala pronunţia *ę*, dar exista şi cea cu *ęa* (*ibidem*: 231); alternanţa ѣ/ѥ în textele din această regiune se poate explica şi prin influenţa textelor coresiene (*ibidem*: 231); în Ardeal: a) la nivel popular era pronunţia *ęa* şi existau şi mici regiuni în care *ęa* > *ę* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar era pronunţia *ę* (Ivănescu 1980: 523); alternanţa ѣ/ѥ în textele din această regiune se poate explica, de asemenea, prin influenţa textelor coresiene, dar în secolul al XVI-lea „ea ne poate reflecta graiul unor mici regiuni care prefăcuse pe *ĕá* în é" (Ivănescu 1948: 231) şi observă o nuanţă specială, anume că, în Ardeal, ѥ poate nota şi pe *ę* (Ivănescu 1948: 231); în Muntenia: a) la nivel popular era pronunţia *e* în secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); monoftongarea este anterioară migrării românilor sud-dunăreni. În unele regiuni, datorită migraţiilor ardeleneşti, existau şi pronunţiile *ęa* sau *ę*; b) la nivel literar era pronunţia *ęa*, dar şi *ę*, susţinută şi de unele graiuri populare, însă grafia şi pronunţia au fost preluate şi din textele rotacizante (Ivănescu 1948: 235); în Moldova: a) la nivel popular, în nord era pronunţia *ę* datorită migraţiilor ardeleneşti, începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în centru şi sud se pronunţa *e* mult mai devreme de secolul al XV-lea. Trecerea *ęa* > *e* (ca şi *ă* > *î*, *e* > *i*) se explică prin noua bază de articulaţie a moldovenilor (Ivănescu 1948: 233); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea exista pronunţia *ęa*, dar şi *ę* (prin descălecătorii maramureşeni şi prin textele rotacizante), însă pronunţia cu *ę* şi chiar cu *e* era susţinută şi de graiuri. În ceea ce priveşte pronunţia cu diftongul *ęa*, impusă ca pronunţie cultă, prin tradiţia grafică, de scrierea cu ѣ (Ivănescu 1948: 234), pentru Moldova, Ivănescu specifică: pe lângă tradiţia grafică,

[5] „Prefacerea lui *ę* în *e* a avut cronologii deosebite după regiuni şi după cum e vorba de graiul popular sau de limba claselor de sus" (Ivănescu 1948: 233).

[6] Din demonstraţia lui Ivănescu putem extrage următoarele concluzii privitoare la rostirea acestui fapt de limbă la *nivel popular*, unde existau: 1. pronunţia *ęa* în Ardeal; 2. pronunţia *ęa* şi *ę* în Oltenia, Muntenia şi Moldova de nord începând cu secolul al XV-lea, prin migraţii ardeleneşti, şi în Banat; 3. *ęa* > *ę* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte şi ca *e* în Maramureş şi în mici regiuni în Ardeal; 4. pronunţia *e* în Muntenia, anterioară migrării românilor sud-dunăreni şi în Moldova, explicabilă prin noua bază de articulaţie a moldovenilor. Deci, la nivel popular, închiderea cea mai mare s-a petrecut mai de timpuriu în Muntenia şi Moldova, unde se pronunţa chiar *e*, dar existau şi arii cu faza intermediară *ę*, ca în Ardeal, iar deschiderea cea mai mare (rămânerea la faza veche din limbă) s-a păstrat în Ardeal şi Banat.

[7] Când afirmă că „dialectul bănăţean trebuie să fi avut şi atunci *ĕá*, cum are şi astăzi" (Ivănescu 1948: 231), Ivănescu se referă, desigur, la graiul popular.

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

„noi admitem şi o tradiţie lingvistică, deosebită de graiul popular şi corespunzătoare grafiei" (Ivănescu 1948: 235).

Prin urmare, în ceea ce priveşte textele, adică *nivelul literar*, lingvistul ieşean constată că existau următoarele pronunţii: 1. *ea* şi *e* în Maramureş. 2. în principal cu *ea*, dar şi cu *e* se pronunţa în Muntenia (prin influenţa unor graiuri populare, dar şi a grafiei şi pronunţiei din textele rotacizante); la fel era şi în Moldova (atunci când apărea, pronunţia cu *e* datorată, la origini, descălecătorilor maramureşeni şi textelor rotacizante, dar susţinută şi de unele graiuri); 3. pronunţia cu *ea* a fost impusă ca pronunţie cultă în Moldova, prin tradiţia grafică şi lingvistică, de scrierea cu ѣ; 4. pronunţia *e* în special în Banat şi în Ardeal; alternanţa ѣ/ѥ se poate explica în ambele regiuni şi prin influenţa textelor coresiene; ѥ poate nota şi pe *e* în Ardeal şi, sporadic, în Moldova (rostire susţinută de graiuri); 5. pronunţia *e* sporadic în Moldova, susţinută de graiuri. Deci, din aproape în aproape, extragem concluzia că (la nivel literar) slovele ѣ şi ѧ (despre ѩ vorbeşte mai puţin) redau pronunţiile *ea* sau *e*, Ivănescu oferind explicaţii aparte pentru fiecare regiune. Astfel: 1. în Moldova şi Muntenia, aceste slove redau în principal pronunţia *ea*, cu precizarea că, în Moldova, pronunţia cu *ea* se impune ca pronunţie cultă, prin tradiţia grafică, însemnând, pentru Ivănescu, şi una lingvistică, adică tocmai scrierea cu ѣ a influenţat vorbirea; 2. aceste slove redau pronunţia cu *e* în primul rând în Banat şi Ardeal, dar aceeaşi pronunţie exista şi în Maramureş, Muntenia şi Moldova (în condiţiile precizate); 3. ca o zonă în care tendinţa spre pronunţarea lui *ea* în faza intermediară *e* este mai vizibilă, în Maramureş aceste slove puteau reda una din aceste pronunţii. Este semnificativ că, printr-un alt tip de analiză, într-o serie de studii dedicate interpretării grafiei chirilice din primele texte româneşti, lingvistul bucureştean A. Avram stabileşte aceleaşi valori fonetice generale, *e* şi *ea*, ale acestor slove[8].

Ivănescu conchide că, pentru intervalul dintre secolul al XVI-lea şi mijlocul secolului al XVIII-lea, semnele „ѣ şi ѩ au rămas cele mai întrebuinţate pentru a reda pe *ea*, *e*, respectiv *ia*"[9] (Ivănescu 1980: 585) şi vorbeşte despre importanţa momentului Dosoftei[10], care reformează şi sistemul notării slovelor ѣ şi ѧ în poziţie ѥ, când, după *Psaltirea în versuri*, „a revenit la semnul ѣ, care notează şi pe *ea*, şi mai ales la ѧ, care nota, desigur, pe *e*" (Ivănescu 1989: 55).

În prima perioadă a modernizării limbii române literare, până la 1829, Ivănescu constată crearea a două registre în limbă, unul laic şi unul bisericesc, cu tendinţe diferite de scriere: „Când însă, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, s-au impus, în scrisul beletristic şi al documentelor, fenomene populare ca *eá...e* > *é...e*, limba textelor religioase a rămas fidelă ortografiei mai vechi, cu ѣ sau ѧ, care ascundea o pronunţie *e* sau *ea*, *ia*; faptul rezultă şi din apariţia în aceleaşi texte a unor grafii ca *ĭaste*, *Iaşii* etc. care nu pot fi considerate decât redând pronunţiile culte *ĭaste*, *Iaşiĭ*" (Ivănescu 1980: 620)[11].

Pentru următoarea perioadă, 1829–1878, G. Ivănescu arată că, faţă de limba veche, în care pronunţiile erau *eá* şi *e* în poziţie *e*, „în limba modernă nu vom avea decât *é* în poziţia *-e*" (Ivănescu 1980: 685). În ce priveşte diftongul *ia* în poziţie *-e*, scris cu ѩ, acesta se pronunţa diferit – în limba literară *ĭaste*, cel puţin în unele regiuni, şi, de către clasele neinstruite, *ieşte*, *ieste*, *iesti* (cf. Ivănescu 1980: 685). Referindu-se la aceste cuvinte, scrise cu ѩ, Ivănescu a avut în vedere, probabil, diferenţa între folosirea slovelor ѣ şi, în special, ѧ şi ѩ, în perioadele anterioare şi utilizarea recomandată de gramaticile scrise în prima perioadă a modernizării limbii literare: mai ales în manuscrise, aşa cum nu era regulă pentru folosirea lui ѣ şi ѧ, nu era nici pentru ѩ. A. Avram (1964 I: 36–37) şi Mirela Teodorescu (1970: 161–163), dar şi alţi autori, cum ar fi N.A. Ursu (1976)[12], au observat că ѣ şi ѧ, pe de o parte, se foloseau în alternanţă (lѣge, dar şi lѧge), şi, pe de altă parte, ѧ şi ѩ aveau un uz comun (uneori şi ѣ şi ѩ), adică se foloseau în alternaţă, la început de cuvânt (în situaţii ca *este*, *ele*, *iesle*) şi în interiorul cuvântului la început de silabă[13] (în situaţii ca *făgăduieşte*). Gramaticile şi îndreptarele, în special de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, indică, în general, drept regulă ortografică scrierea lui ѩ la începutul cuvântului şi a lui ѧ în interior, a

[8] „ѣ, ѩ şi ѧ (în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* sau *este*) = /ä/ [= *ea*, *e* (vezi Avram 1964 I: 29), n.n.], în toate textele studiate (probabil, alături de acest stadiu fonologic, în PO [= *Palia de la Orăştie*] este reflectat şi stadiul /e/. Din punct de vedere fonetic, în cuvinte de tipul *lege*, pentru CV valoarea [*ea*] a lui ѣ este mai probabilă decât valoarea [*e*]" (Avram 1964 V: 611); vezi şi analiza slovelor ѣ, ѧ şi ѩ din Avram 1964 I: 15–37.

[9] În privinţa slovei ѧ, în general, în diverse contexte fonetice, Ivănescu precizează: „ѧ apare în textele rotacizante cu valorile *e*, *ea* şi *ia*" (Ivănescu 1980: 523). De fapt, Ivănescu se referă aici la *e*, nu la *e* şi, cu privire la valorile fonetice date acestei slove în poziţie *e*, nuanţează analiza astfel: „Trebuie totuşi să spunem că valorile *ea* şi *ia* sânt cele mai preferate, ba chiar aproape excluzive, cum afirmau în general, despre toată literatura românească din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, H. Tiktin şi A. Philippide (urmaţi de alţii: informaţii complete vezi în *Probl. cap.*, p. 219). N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 103–104, admitea că ъ [aici probabil este o greşeală de tipar; trebuia ѣ, n.n.] şi ѧ (acolo, din greşeală, ѫ) însemnau în Ardeal şi pe *e*, cum se pronunţă în Ardeal până azi *ea*, când în silaba următoare avem *e (lege)*. Lucrul e foarte probabil, deşi este neîndoios că acest *e* se nota şi prin ѥ" (Ivănescu 1980: 523).

[10] Cu privire la slova ѧ, Ivănescu este de acord cu interpretarea din studiul lui D. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei* (Puşchilă 1914: 6–10).

[11] Ivănescu precizează că, în Ardeal, prin apropiere de graiuri, ѣ redă pe *e* (Ivănescu 1980: 608).

[12] Vezi, în special, Ursu 1976: 480–482. Acest filolog, însă, nu vede o diferenţă între valoarea slovelor în discuţie în textele din epoca veche şi valoarea lor în textele din epocile moderne în diferitele regiuni în care s-a scris şi, de aceea, este de părere că valoarea lor va fi fost *e* în orice regiune şi oricând în istoria limbii române literare.

[13] Într-un manuscris datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe care îl studiez de mai multă vreme, care cuprinde traducerea *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517), de exemplu, de multe ori este scris ѩсте (f. 12^{r}, f. 13^{v}, f. 31^{v} etc.), dar şi ѧсте (f. 7^{v}, f. 8^{r}, f. 10^{v} etc.), însă adesea ѩ a fost şters şi înlocuit cu ѧ: тръѧцıе (f. 24^{r}), гръѧцıе (f. 31^{v}), ѧѧе (f. 33^{v}), сѫѧ^{и} (f. 12^{r}), ѡѕѧре (f. 14^{v}, f. 15^{r} etc.), ѧсте (f. 8^{v}, f. 8^{v}, f. 34^{r}). Multe exemple de alternanţă am întâlnit şi în manuscrisele biblice *45* şi *4389*, în textele pe care le-am transcris sau revizuit în cadrul proiectului *Monumenta linguae Dacoromanorum*.

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

lui ѣ după consoană şi a lui ѧ după vocală[14]. Prin urmare, Ivănescu are dreptate să considere că pronunţia *ia* era o pronunţie cultă, pentru că era impusă de scriere, dar nu a precizat în care zonă. În cele din urmă, referindu-se la această situaţie, conchide: „Grafia şi pronunţarea *iaste* a fost părăsită de limba modernă. În privinţa impunerii fonetismului *e*, *ie*, trebuie să admitem o influenţă moldovenească şi muntenească asupra limbii literare" (Ivănescu 1980: 685). Şi, chiar dacă nu specifică, putem înţelege din această afirmaţie, aşa cum putem deduce şi din gramatica lui Toader Şcoleriu, că pronunţia cu *ia* în acest context se va fi folosit în Ardeal, în primele două perioade ale limbii moderne, de către clasele învăţate, unde a fost determinată de scriere şi, probabil, a avut susţinere şi în graiuri, căci în Moldova (probabil şi pentru clasa instruită din zonele din Muntenia neinfluenţate de migraţiile ardeleneşti) era resimţită ca o „zicire streină"[15]. De aceea credem că, în secolele anterioare, în Moldova şi Muntenia, posibil şi în Ardeal, valoarea slovelor ѧ şi ꙗ la început de cuvânt sau de silabă, în cuvinte ca *este*, *ele*, *iesle*, *făgăduieşte* etc., este una din valorile stabilite de Ivănescu pentru studierea fenomenului prezentat aici, adică pronunţia cu *ę*[16], mai ales că slovele se află tot în poziţie ѥ, iar această chestiune impune o discuţie mai largă. Şi Gheţie (1975: 81), deşi menţionează că „stabilirea exactă a valorii lui ѣ, ѧ, ѥ în situaţiile de acest fel [adică în poziţie *-e*] nu ne-a preocupat în mod special, deoarece nu am urmărit în cercetarea de faţă fenomenul reducerii lui *ea* la *e*", continuă, punând just problema: „Ne-a fost suficient să ştim dacă, în funcţie de caracterul elementului vocalic următor, consoana în discuţie era rostită moale sau dur. În asemenea situaţii, am

[14] Astfel – 1. în gramatica lui Eustatievici (1757): „ѣ, ѧ întru începutul cuvintelor nu să scrie, dar ꙗ pururea întru început" (apud Ursu 1976: 480); 2. în gramatica lui Radu Tempea (Sibiu, 1797): „ꙗ sună tot ca ѧ", dar ꙗ „totdeauna să pune la începutul cuvântului, iar la mijloc niciodată", iar ѧ se pune la mijlocul şi la sfârşitul cuvântului (*ibidem*); 3. gramatica lui Ioan Corneli indică pronunţia „ja" pentru ꙗ şi „ja vel jè" pentru ѧ (*ibidem*); 4. în *Ortografie sau scrisoare dreaptă* (Viena, 1784): „ꙗ cu ѧ să nu să schimbe, pentru că ꙗ numai la începutul cuvântului să pune, unde ѧ niciodinioară nu să află, ci numai în mijloc sau în sfârşit", iar „ѧ cu ѣ să nu să amestece, măcar că nici una, nici alta nu poate sta la începutul cuvântului, pentru că ѣ să pune numai după slovă împreunăsunătoare [= consoană], iar ѧ după singurăsunătoare [= vocală]"; 5. în gramatica lui Toader Şcoleriu (Iaşi, 1789) întâlnim cam aceleaşi observaţii, iar acesta indică şi pronunţia reală în Moldova: „cel ce va vrea să scrie drept, să puie ѥсте, dar nu ꙗсте, că-i zicire streină, şi ѥши, dar nu ꙗши, că măcar de se şi găsesc tipărite, dar aceea vine din pricina izvodului tipariului, iar nu după vorbire" (apud Ursu 1976: 481).

[15] Vezi consideraţiile lui Toader Şcoleriu din nota anterioară.

[16] După Avram 1964 I: 36, „Niciodată ѧ şi ѣ, respectiv ѧ şi ꙗ nu corespund unor segmente fonologice diferite (ѧлѥ CV 76/5 = ꙗлѥ 61/12, ѧлѣѥ PH 106^{v}/9 = лѣѣѥ 20^{r}/9)" (Avram 1964 I: 37). Printr-o logică formală, pe principiul translaţiei, autorul ajunge la concluzia: „Evident, dacă ѧ = ѣ şi ѧ = ꙗ, înseamnă că sânt echivalente şi literele ѣ şi ꙗ. Într-adevăr, după cum vom vedea în alt loc, toate cele trei litere corespund aceluiaşi segment fonologic. Pentru alternanţa ꙗ (ѧ) ~ ѥ (ѥ) la început de silabă (ꙗстѥ PH 28^{r}/2 ~ ѧстѥ 9^{r}/3 ~ ѣстѥ 63^{v}/1) sânt valabile, în linii mari, aceleaşi explicaţii ca şi pentru alternanţa ѣ (ѧ) ~ ѥ după consoane" (*ibidem*). În alt loc, însă, autorul pare să distingă, totuşi, şi alte nuanţe, în *Palia de la Orăştie*: „În cazul că, în poziţia *e*, ѣ nota pe [*ęa*], ꙗ era, în aceeaşi poziţie, echivalentul lui [*ia*]; această valoare a lui ꙗ nu este exclusă însă nici în cazul că ѣ corespundea lui [*ę*]. Litera ѧ avea atât valoarea lui ѣ, cât şi pe cea a lui ꙗ" (*ibidem*).

vorbit, în expunerile noastre, despre un *ę* (= *ea* sau *e*) sau *e* (= *e* sau *ę*). Menţionăm aici că la început de silabă (ѧстѥ, тъгъѣдѧꙗцѥ), ѧ şi ꙗ au fost notaţi întotdeauna *ia*: *iaste*, *tăgăduiaşte*". În general, Şcoala filologică de la Bucureşti şi reprezentanţi ai filologiei de la Cluj şi Iaşi au transcris slovele în discuţie în acest context fonetic, diferit: unii, prin diftongul *ia* (*iaste*, *biruiaşte*) (Teodorescu 1970; Pov.Ţ.A. 1997; Trad.V.T. 2009; P.V. 2010 şi Ev.Înv. 2011); alţii, printr-o combinaţie: *ea*, dar şi *ia* (*easte*, *căiaşte*, *grăiaşte*) (C.Pop. II 1997; C.Pop. X 2005), tot astfel (*easte*, *grăiaşte*, dar şi *este*, *grăieşte*, probabil scris cu ѥ) (C.Pop. IV 2001); printr-o altfel de combinaţie: *ia* (*iaste*), *iê* (*mântuiêşte*), *ê* (pentru *êle*) (MLD, I–V, VI, VII, XI) şi *ia* (*iaste*, *iale*), dar *făgăduiêşte* (MLD, IX, 2011).

Referitor la perioada de după 1830, Ivănescu constată că se păstrează ortografia impusă de Dosoftei, cu ѣ şi ѧ în poziţie ѥ, dar numai în tipăriturile bisericeşti (Ivănescu 1980: 620–621).

b. G. Ivănescu discută grafiile chirilice cu ѣ şi ѧ şi pentru un alt fenomen, analizat în capitolul *Velarizarea şi muierea şuierătoarelor* din *Problemele capitale* şi în *Istoria limbii* (capitolul *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVII-lea* din *Partea a VII-a*). Opiniile predecesorilor susţin ideea că, în secolul al XVII-lea, textele reflectă în Moldova pronunţia cu *ş* şi *j* muiaţi, notaţi în scris *ş*ѣ, *ş*ѧ şi *j*ѣ, *j*ѧ, iar în Muntenia cu şuierătoare dure, *şa-*, *ja-*, pe când în secolul al XVIII-lea fenomenul este invers în cele două regiuni (Ivănescu 1948: 239). Printr-un demers specific gândirii sale lingvistice, Ivănescu abordează chestiunea din mai multe unghiuri, aducând soluţii complementare: „Mai mult decât oricare alte semne, ѣ şi ѧ erau întrebuinţate după *š* şi *ž* numai în virtutea tradiţiei ortografice[17], formată mai înainte, căci pe vremea aceea poporul de jos trebuie să fi pronunţat *ă*, iar clasa de sus *ă* (*ă* deschis), deci *ăde*, *ăde*. Totuşi de multe ori, desigur, clasa de sus moldovenească pronunţa *şede*, cu *ę*. Pluralitatea valorilor fonetice ale lui ѣ sau ѧ [se referă şi la valoarea de diftong, *ęa*, *ia* a acestor semne] a făcut desigur ca tradiţia grafică să fie urmată cu mai mare grijă, aşa că, după cât sânt informat, în texte nu apar grafii ca *š*ѣ*de*" (Ivănescu 1948: 245–246). Aceeaşi situaţie exista şi în secolul al XVI-lea, pentru care vede şi o altă ipoteză, anume că graiul aristocraţiei din Moldova era încă cel al aristocraţiei maramureşene, „aşa că, atunci când a început să fie redat prin chirilică, s-a ajuns în mod independent la aceleaşi norme ortografice ca şi în Maramureş" (Ivănescu 1948: 259). Astfel, scrierea influenţând vorbirea, *ş*ѣ*de*, *ş*ѧ*de* se pronunţa *şęade* sau *şede*. Într-un început, lingvistul ieşean emite şi ipoteza că în Moldova se pronunţa velar (*şade*) şi se scria cu ѣ şi ѧ şi, sub influenţa grafiei, cu un efort de voinţă, se pronunţa cu *ęa* sau *ę*, iar în Muntenia este posibil să se fi pronunţat palatal ca astăzi (*ş'ade*) şi se scria cu *a*. În acest caz, explicaţia pe care o aduce este că muntenii aveau pentru *ş* şi *j* vocala implicită *i*, pe când moldovenii aveau pe *î* şi, prin urmare, „un muntean nu mai are [...] nevoie să scrie după *š* un *i* (sau un ѣ, ѧ, dacă e vorba să

[17] Cum am arătat deja, G. Ivănescu înţelege prin tradiţie ortografică şi una de pronunţie.

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

exemplificăm cu literele chirilice), ci un simplu *a*, deoarece *ĭ* se cuprinde deja în semnele *ś* şi *ź*" (Ivănescu 1948: 247). În Muntenia, atât în graiuri, cât şi în dialectul literar, spune Ivănescu, se pronunţa palatal, aşa încât „ortografia întrebuinţată de ei era tocmai cea potrivită, din punctul lor de vedere, pentru o asemenea pronunţie" (Ivănescu 1948: 248).

Ulterior, în *Istoria limbii române*, Ivănescu explică grafiile cu *şa-* şi *ja-* şi *j* în loc de *ğ*, care apar în documentele slavone din Moldova înainte de 1550, „prin influenţa ortografiei ruse ucrainene, care nu dispunea de *ğ* şi care avea, probabil, şi obiceiul de a scrie *ša*, *ža*, nu *şę*" (Ivănescu 1980: 573). În secolul al XVI-lea, în textele româneşti, normele ortografice se schimbă în Moldova: „Textele rotacizante au adus atât norma *ştirpe*, *Leucuştini* etc. cât şi norma *ğ* pentru sunetul *ğ*" (*ibidem*)[18].

Concluzia sa este că „grafiile muntene de la 1600 s-ar explica prin graiul popular muntean" şi grafiile moldovene prin graiul maramureşean (în opinia sa, al textelor rotacizante), „fie ca o influenţă literară, fie ca un rezultat al faptului că aristocraţia moldoveană era de origine maramureşeană" (Ivănescu 1948: 262; vezi şi 259), iar această situaţie a continuat şi în secolele următoare (Ivănescu 1948: 248). În Ardeal distinge două zone: Banat, Crişana, Ardealul propriu-zis, în care scrierea este ca în Muntenia şi Maramureş, Năsăud (nordul Ardealului), unde se scrie ca în Moldova.

3. Aşadar, în legătură cu scrierea cu ѣ, ѧ şi ѫ în poziţie *e*, *i* sau sunet muiat, avem a face cu două situaţii diferite, care conduc la interpretări diferite: 1. interpretarea slovelor în discuţie în poziţie *-e* după consoană şi 2. interpretarea lor în poziţie *-e* la început de cuvânt sau de silabă.

1. Din concluzia lui Ivănescu, anume că în epoca veche ѣ, ѧ şi ѫ în poziţie *-e* (în cuvinte la *leage*, *besearică*), se pronunţau *ęa* sau *ę*, după cum am constatat, în funcţie de regiune, şi că cel puţin în unele părţi din Muntenia se pronunţa *ęa* şi la începutul secolului al XVIII-lea (Gheţie 1968), transcrierea acestor slove ar trebui să se facă prin diftongul *ęa* ori, după cele spuse aici, dacă cercetarea textului duce la concluzia că pronunţia era cu *ę*, transcrierea ar trebui să se facă aşa cum propune Ion Gheţie, prin semnul *ĕ*, care indică un *e* deschis şi „timbrul" de *a* al acestui sunet, cum am văzut că au constatat atât G. Ivănescu, cât şi Andrei Avram. Din cercetarea lui Ivănescu înţelegem că, în dialectele literare, în Muntenia şi Moldova, prevalează în epoca veche rostirea acestor slove prin *ęa*, în Ardeal şi Banat prin *ę*. În acelaşi timp, observăm că, pentru Maramureş, de exemplu, este dificil de stabilit redarea lor într-o transcriere care să reflecte una din aceste rostiri. În orice caz, având deja aceste rezultate pentru fiecare regiune, decizia de a transcrie într-un fel

[18] Ivănescu are şi o altă explicaţie pentru grafiile *-şani*, *-jani*, anume că se folosea o normă ortografică şi lingvistică slavă: „în cuvinte ca *Bucium*ѣ*ni*, *Leucuşani* se simţea sufixul slav *-*ѣ*ne*, *-ane*, pluralul de la *-*ѣ*ninъ*, *-aninъ*" şi, de aceea, „înlocuirea lor spre sfârşitul secolului al XVI-lea în Moldova cu *-şѣni*, *-jѣni* sau *-şѧni*, *-jѧni*, înseamnă acceptarea normelor grafice maramureşene în momentul în care a început a se scrie mult românește în Moldova sub influenţa textelor rotacizante" (Ivănescu 1948: 261).

sau altul este mai simplu de luat şi foarte importantă este analiza grafiei din text, care poate aduce indicii valoroase (ca în cazul C.V.; vezi Avram 1964 V: 611).

2. Referitor la transcrierea slovelor ѣ, ѧ şi ѫ în poziţie *-e* după vocală, la început de cuvânt sau de silabă, rezultatele cercetării lui Ivănescu, mărturiile gramaticilor (majoritatea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea) şi faptul cunoscut că pronunţia cu deschiderea cea mai mare în acest context fonetic a fost, în toate timpurile, în Ardeal, iar pronunţia din Moldova şi Muntenia au dus în cele din urmă la formele actuale *este*, *făgăduieşte*, duc la concluzia că aceste slove redau, în perioada veche, cel mai probabil, un *ę*. Astfel, soluţia interpretării slovelor în discuţie, care nu este nicidecum una de compromis, ci rezultatul la care conduc studiile lui Ivănescu şi ale învăţaţilor care au examinat în profunzime acest aspect, analizate aici, este că, foarte probabil, o transcriere potrivită a slovelor ѧ şi ѫ (ѣ se întâlneşte mai rar în acest context, iar în gramatici este contraindicată) în poziţie *-e*, după vocală, ar fi redarea unui *ę*, aşa cum indică Ion Gheţie, prin *ĕ* – care cuprinde şi timbrul de *a* (mai deschis în Ardeal şi în zonele cu migraţii ardeleneşti decât în celelalte regiuni) şi pe care, după cum am văzut, unii filologi au simţit nevoia să-l redea prin diftongul *ia* şi chiar prin *ęa*. Totodată, ar trebui redat şi un *i*, – care şi astăzi se aude în pronunţie, mai mult sau mai puţin intens (vezi şi Teodorescu 1970: 161[19]; Avram 1964 I: 23). Prin urmare, soluţia transcrierea interpretativă pe care o propunem pentru această situaţie este *iĕ–*: *iĕste*, *iĕle*, *iĕsle*, *făgăduiĕşte* etc., cel puţin pentru textele din Moldova şi Muntenia, dar probabil că şi pentru cele din Ardeal (unde Ivănescu vedea preponderentă rostirea cu *ę* faţă de cea cu diftong).

Despre valoarea de diftong a acestor slove în epoca veche, care confirmă parte din analiza şi concluziile lui Ivănescu, trebuie reţinută şi mărturia pe care am întâlnit-o în *Lexiconul slavo-român* al lui Staicu Grămăticul (într-un manuscris de pe la 1660), care, la f. 219[r], spune: „Glăsuitoare sânt: а, є, и, ї, о, ѡ, ѕ [...]", iar despre diftongi: „Doă glasnice legate sau împreunate sau unite sânt: ѫ, ѧ, ѣ, ю, ѭ, ѩ".

Nu avem certitudini asupra pronunţiei pentru ѫ, ѧ, ѣ, dar este importantă afirmaţia că aceste slove redau diftongi, iar rezultatele cercetării de faţă arată că, după consoană, aceşti diftongi ar fi *ęa* (*leage*, *bisearică*)[20], *ia* (*vi(i)ață*, *ch(i)iamă*), iar la început de silabă, în poziţie *-e*, ar fi *ię*, în transcriere *iĕ*.

Cu privire la notarea celor doi diftongi, *ęa* şi *ia*, cu slove chirilice – constatată, cum am văzut, şi de Ivănescu – este importantă diferenţierea de context fonetic observată de Philippide (2011: 275–276) şi soluţia interpretării sale,

[19] Mirela Teodorescu afirmă: „Vom observa astfel [...] că litera ѫ (în legătură cu care specialiştii sânt de acord că nota, la iniţială sau la început de silabă, un segment care începea cu [*j*] şi era urmat de vocală) alternează cu ѧ etc." (1970: 161).

[20] Referitor la formele cu acest diftong, A. Philippide afirmă: „Ca dovadă că forma *lĕáğe* a existat este că în alfabetul chirilic e scrisă cu ѣ, şi chiar azi dialectal se pronunţă *ĕá* (vezi Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, p. 36, şi *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, p. 47, 99 sqq.)" (Philippide 2011: 288).

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

argumentată astfel: „Dosoftei face deosebire în întrebuinţarea caracterelor ѧ, ѣ, ꙗ pentru *ĭa* şi *ĕa*, după cum diftongii [în discuţie] sânt în poziţia *-ă* sau *-e*; întrebuinţează adică semnul ѧ pentru a reprezenta pe *ĕa* în poziţia *-e*, iar semnele ѣ şi ꙗ pentru a reprezenta pe *ĕa* şi *ĭa* în poziţia *-ă*. Această consideraţie şi altele încă (vezi *Introducere*, p. 99 sqq.) ne fac să conchidem că, în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, era deosebire de pronunţare, după cum după diftongii *ĕa* şi *ĭa* apărea sau nu în silaba următoare un sunet palatal. Dar, şi în mod indiferent de faptul dacă în silaba următoare era sunet palatal ori ba, semnele ѧ, ѣ, ꙗ serveau pentru exprimarea diftongilor *ĕa* şi *ĭa*, anume ѧ şi ѣ pentru *ĕa* şi ꙗ pentru *ĭa* (vezi şi *Introducere*, p. 47, 97 sqq.). Exemple: лѧцѥ, лѣгъ, пꙗтръ. Dosoftei niciodată nu confundă aceşti doi diftongi *ĭá* şi *ĕá*: altfel sună [la el] *lĕágă* şi altfel *pĭátră*”[21]. Într-o lucrare anterioară, la care face referire, Philippide aduce un argument foarte important, pentru stabilirea valorii acestor slove în poziţie *-e*, respectiv *-ă*: „*e* şi *i* din diftongii *ea* şi *ia*, dacă sânt precedaţi de africatele totdeauna înmuiate *č*, *ğ*, pierd vocala iniţială, astfel încât pronunţarea lui *čea*, *čia*, *ğea*, *ğia* devine identică cu pronunţarea *ča*, *ğa*, ceea ce este o necesitate fiziologică în toate limbile unde există diftongii *ea*, *ia* precedaţi de africate înmuiate *č*, *ğ*: ei bine, scriitorii români din sec[olele] XVI şi XVII, care au constatat şi ei acest lucru, scriu tot atât de des чаръ ca şi чѣră; pe cuvântul ꙗѧнє însă, unde diftongul este urmat în silaba următoare de sunet palatal, nu-l scriu niciodată altfel decât ꙗѧнє sau ꙗѣнє sau ꙗꙗнє, cu caracterul adecă care exprimă diftongul, niciodată nu-l scriu cu ѧ, ꙗѧнє, de pildă, ceea ce ar fi făcut, desigur, dacă caracterele ѧ, ori ѣ ori ꙗ ar fi exprimat în cuvântul ꙗѧнє un sunet exact analog cu cel exprimat de ѣ în cuvântul чѣră” (Philippide 1888: 100).

4. Începând cu prima perioadă a scrierii cu litere chirilice, grafia textelor rotacizante, în concepţia lui Ivănescu, problematica exprimării prin scris trebuie privită în raport cu clasele care aveau acces la scriere. Acestea vor fi reflectat în grafemele folosite particularităţile din vorbire, pe care s-au întemeiat dialectele literare ca o realitate a limbii de sine stătătoare[22], creată însă în strânsă relaţie cu

[21] „Când é era în poziţia *-e* se pronunţa *é* şi se însemna prin лѧꙗє (se pronunţa *lége*)”, continuă magistrul lui Ivănescu, preluând, mai departe, teoria lui Bărbulescu: „Se poate foarte bine să fi fost o tradiţie literară, în virtutea căreia se scria лѧꙗє [şi *lѧğe*], spre exemplu, şi se pronunţa *léğe*” (Philippide 2011: 276), asupra căreia a meditat, cum am repetat aici, şi G. Ivănescu (mai ales cu privire la slova ѣ), ajungând la concluzia că, dimpotrivă, „tradiţia literară”, adică grafică, nu era numai una formală, ci şi de pronunţie.

[22] „Formarea unei aristocraţii româneşti [...] a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parţial de graiurile populare şi, în cele din urmă, la formarea limbii literare [...]. Aristocraţia, concentrată în jurul voievodului, precum şi clerul [...] au de la început în unele regiuni sau capătă cu vremea alte fenomene proprii de grai. La început, graiul aristocraţiei va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, el va deveni şi scris. Prin unele particularităţi ale ei, limba literară românească veche îşi are originea în graiul acestei aristocraţii” (Ivănescu 1980: 499).

graiurile populare. Primele texte româneşti vechi, textele rotacizante, au avut parte de o exegeză bogată. Ivănescu cercetează subiectul grafiei în *Problemele capitale* şi îi acordă în *Istoria limbii române* un capitol special, intitulat *Grafia şi ortografia textelor rotacizante*. Pentru lingvistul ieşean, prima fază a scrierii în româneşte este foarte importantă, întrucât „Limba textelor rotacizante, ca primă formă a limbii literare româneşti, a exercitat o influenţă covârşitoare asupra limbii literare româneşti din epoca veche care i-a succedat şi, prin aceasta, asupra întregii limbi literare româneşti” (Ivănescu 1980: 564). În acord cu multe dintre punctele de vedere şi argumentele exprimate de Ilie Bărbulescu în lucrarea despre fonetica alfabetului chirilic, pe care le supune unei analize critice, Ivănescu conchide că „alfabetul chirilic românesc este cel mediobulgar în general, nu cel mediobulgar din secolul al XII-lea” (Ivănescu 1980: 519), cum credea Bărbulescu. Lămurind cum şi de la ce popor slav au preluat românii alfabetul chirilic, lingvistul ieşean susţine argumentaţia lui Bărbulescu în privinţa originii controversate a unor slove, unele (ѣ şi ѫ) presupuse a fi create de români[23]: slova inia[24] (ѣ) a fost preluată din alfabetul mediobulgar (Ivănescu 1980: 518), slova ѫ din cel sârb (Ivănescu 1980: 518, 524), iorul (ъ) din cel rus (cf. Ivănescu 1980: 518).

Lupta primilor cărturari români de a-şi crea un sistem de semne grafice prin care să poată exprima în scris sunetele limbii lor este mai complicată decât s-ar putea crede la prima vedere. Ivănescu arată că, atunci când acest proces s-a intensificat şi traducătorii textelor rotacizante „au început să scrie româneşte cu alfabetul chirilic, ei au împrumutat nu numai alfabetul slav, dar şi regulile

[23] Încă din epoca veche au existat preocupări pentru a afla originea acestor slove ale alfabetului chirilic românesc. Învăţatul Nicolae Milescu Spătarul, interesat, între altele, şi de chestiuni filologice (Dragomir 2009: 16; acolo, însă, am luat ca atare informaţia din textul cărturarului moldovean (Mihail 2009: 17 şi 18), a putut crede că ѣ şi ѫ ar fi create de români, pentru că, cel mai probabil, el cunoştea sistemele de scriere chirilică contemporane şi, după cât se pare, mai puţin pe cele din secolele de dinainte. Mai târziu, părintele filologiei româneşti, cum a fost numit, Timotei Cipariu, crezând că aceste litere au fost create de tipografii români, a încercat să explice cum s-au putut forma ele din alte slove: „Se mai află la noi încă şi alte două litere ce în alfabetul slovenic nu se văd, adecă: ѣ şi ѫ, pentru că slavii nici nu au pre acele sunete în limba lor. Aflatu-le-am pre acestea noi, şi când? Adevărat că noi, însă când, nu se poate şti, ci după convicţiunea mea, numa pre timpul când începurăm a tipări carţi româneşti. De am avea manuscrise româneşti mai vechi decât de mijlocul seclului al XVI-lea, am lăsa această chestiune să o decidă aceleaşi manuscrise. Până atunci însă, sântem de părere că aceste două litere se formară numai pre timpul indicat şi, precum ne arată forma celor de întâi carţi tipărite, ѣ e format din ѧ cu carele mai totdeauna este în pronunţie, căci între acestea, ѣ se află numai întru atâta diferenţă de către ѧ, că-i e rupt capul deasupra, aşa [desenează semnul fără partea de sus, n.n.], fără de a-i fi mai lung piciorul de mijloc decât cele de lature, iar în urmă, se prelungi acest picior şi se fece ѣ. Iar cu atât pentru ѫ, tot forma literelor din cărţile mai vechi arată că s-a format din ѫ, rupându-i dintele din mijloc, care ştirbitură nu numai se vede apriat în acele carţi, rămânându-i încă puţinea rădăcină din dintele scos, ci şi din aceea că dinţii din ѫ sânt chiar aşa de rânjiţi şi depărtaţi unul de la altul, ca şi în ѫ. Argument destul că tipografii români le-au format din ѧ şi ѫ” (apud Pamfil 2009: 248–249). Cipariu intuieşte că ѣ a putut proveni din ѧ, dar această transformare s-a produs la bulgari, de la care au preluat românii acest semn (Ivănescu 1980: 518).

[24] Am preluat denumirile slovelor chirilice din Vîrtosu 1968, unde, referitor la ѣ, la p. 102, se specifică: „*în* sau *ínia*, cum îl numeşte D. Cantemir”.

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

ortografice slave" (Ivănescu 1980: 520) şi, mai mult decât atât, „traducătorii au fost obligaţi să facă şi unele inovaţii, fie de alfabet, fie de norme ortografice" (*ibidem*). Sintetizând critic opiniile dintr-o serie de studii asupra grafiei textelor rotacizante, emise de Hasdeu, Bărbulescu, Candrea, Densusianu, Rosetti ş.a., Ivănescu decelează aceste norme, redând şi concluziile sale asupra valorilor fonetice ale slovelor. Astfel, printre normele slave preluate de români, constată: 1. ъ şi ь notează pe *ă*, dar şi pe *î* şi, conform lui Candrea şi Densusianu, ъ este utilizat mai ales în C.V. şi Ps.S., ь în Ps.H. şi Ps.V. (Ivănescu 1980: 521); 2. imitând tot norme slave, ъ şi ь apar între două consoane şi fără valoare fonetică, în grafii de tipul: **арꙋинътате** (Ps.H.) şi **кѫмьплить** (Ps.S.); 3. ъ şi ь la final de cuvânt nu au valoare fonetică[25]; 4. uneori, pentru a reda grupurile *ăr*, *ăl* şi *îr*, *îl* apar grafii ca: **бръбатѫ** (Ps.S.), **клъка** (C.V.)[26]; 5. în mod obişnuit, „ѫ are aceleaşi valori fonetice ca şi ъ, deci *ă* şi *î*" (Ivănescu 1980: 521), dar şi altele[27], dintre care în textele rotacizante, *ia*[28] (**милѫжскъ** în Ps.S.); 6. ꙋ era *în*, dar şi „*î* sau *n* sau *m*" (Ivănescu 1980: 522); 7. ꙋ la sfârşit de silabă în grupul **ꙋр** a avut interpretări controversate; Ivănescu susţine că redă valoarea fonetică *nr* (Ivănescu 1980: 522)[29]; 8. ꙋ are şi valoarea *ia*, în grafii ca **ꙋрба** (Ps.S.)[30]; 9. ѧ are valorile *e* [de fapt *ę*], *ęa* şi *ia*; 10. **ы** – despre care zice că apare rar – are valoare de *i* (Ivănescu 1980: 523); 11. despre **ъи** crede că are valoare de *î* în Ardeal şi Moldova şi că este posibil ca această pronunţie să fie de origine rusească, pe când în Muntenia are valoarea *îi*[31]; 12. despre **є** şi **ѥ**, pe urmele lui

[25] În Ivănescu 1980: 521, G. Ivănescu combate părerea lui Hasdeu, Densusianu şi Candrea care au susţinut valoarea *ŭ* a acestor slove (la final de cuvânt) şi susţine părerea lui Bărbulescu, care arată că aceasta este o normă preluată din mediobulgară, unde, ca şi în sârbă şi rusă, în această poziţie, slovele în discuţie sunt folosite fără valoare fonetică: „Eu invoc – argumentează Ivănescu – şi faptul că ъ şi ь, care notau obişnuit pe *ă* şi *î*, nu puteau fi întrebuinţaţi de cineva cu valoarea fonetică *ŭ*. Pentru notarea lui *ŭ* trebuia să se recurgă la semne care aveau valoarea fonetică *u*, deci la ѹ şi ѹ, nu la semne care aveau alte valori fonetice. E de mirare cum lingvistica română a putut să facă timp de un secol această greşeală", încheie Ivănescu, ca de fiecare dată când consideră o anumită afirmaţie de neconceput.

[26] Este folosită şi norma slavă, după care „ρ precede în mod obligatoriu pe ъ sau ь" (Ivănescu 1980: 521).

[27] De fapt, înţelegem că acestea sunt valorile preponderente, pentru că Ivănescu aminteşte şi alte valori fonetice constatate de Bărbulescu, unele şi de Densusianu: *e*, *ęa*, *ia*, *u*, *iu*, *în* (Ivănescu 1980: 521).

[28] „Valoarea aceasta se explică tot printr-o tradiţie mediobulgară; la bulgari ea a fost cauzată de amestecul iusurilor" (Ivănescu 1980: 522).

[29] În Ivănescu 1980: 206: „Nu putem admite nici că *n* (ꙋ) (din grupul **ꙋр**) din textele secolului al XVI-lea reprezenta nazalitatea vocalei precedente. Semnul [ꙋ] reprezenta de obicei un *n* pronunţat cu oarecare deschidere, aşa cum se pronunţă *n* înainte de *r* şi astăzi".

[30] Lingvistul consideră că această valoare se explică „tot prin bulgară, unde s-a produs prin amestecul iusurilor" (Ivănescu 1980: 522). Aici poate fi şi o greşeală a copistului, făcută din cauza confuziei despre care vorbeşte Ivănescu.

[31] Dacă însă, aşa cum apare în manuscrisul *Hronografului* pomenit aici, *pâine* este scris în multele sale atestări în forma cu epenteză, cu un semn suprascris prin care se notează *i* (**пѩне** şi, cel mai adesea, **пъ̃не**), iar *câine*, *mâine*, cu rare excepţii, apărând în forma fără epenteză *câne*, *mâne*

Candrea şi Bărbulescu, Ivănescu consideră că iniţial erau două slove diferite, folosite în poziţii diferite şi cu valori fonetice diferite[32]; **є** avea iniţial valoarea *ie*, dar apare şi grupul **ѥ**, similar ca valoare fonetică cu **є**, în **мѥѕ**, **пѥрѕ** (Ps.S.)[33]; 13. grupul fonetic vocală + *i* + a se notează fără *i*: *ploa* pentru *ploaia*, *apoa* pentru *apoia*, *toagul* „toiagul" (Ps.H.[2] *Indice* şi p. 30), deci semnul *a* avea valoare şi de *ia*, în acest caz (Ivănescu 1980: 524–525)[34]; 14. folosirea lui **в** în loc de ѕ: **тъвь** „tău" (Ivănescu 1980: 525)[35].

Ivănescu distinge şi două creaţii româneşti: 1. Semnul ϭ[36], echivalent cu **ρρ**, din textele rotacizante[37]; 2. ꙋ în grupurile **ит** şi **ꙋн** în grafii ca: **аꙋи**, **спꙋнѫ** (Ps.H.), care s-a spus că ar consemna palatala *ń* [38], redă nazalitatea vocalei precedente (Ivănescu 1980: 523).

5. Referitor la sistemul scrierii cu slove chirilice în dialectele literare din veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea, demonstrând că, din secolul al XVI-lea, nivelul literar al limbii nu era unitar, ci s-au creat mai multe dialecte literare[39], Ivănescu

(Dragomir 2004), sunt scrise cu ѣ (**къне**), cel mai probabil **ъи** are valoarea *îi* şi în Moldova, pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

[32] Astfel, **є** era folosit în două poziţii şi în ambele avea valoarea *ie*: la început de cuvânt şi, în interiorul cuvântului, la începutul unei silabe, după vocală sau consoană; **є** era folosit în originalele din secolul al XV-lea ale textelor rotacizante, de unde a fost preluat şi în copiile pe care le cunoaştem astăzi, mai puţin în C.V., după observaţia lui Bărbulescu; între **є** şi **ѥ** s-a făcut confuzie în secolul al XVI-lea (Ivănescu 1980: 523). După cum am observat studiind mai multe manuscrise vechi, această confuzie a dus până la urmă la folosirea unui singur grafem în unul şi acelaşi text, de obicei **є**, atât cu valoare de *e*, cât şi de diftong, *ie*.

[33] G. Ivănescu spune că, după Bărbulescu „se întrebuinţează în mediobulgară şi sârbă, începând cu secolele al XIV-lea şi al XV-lea" (Ivănescu 1980: 523).

[34] Exemplele sunt extrase din lucrările lui Densusianu şi Rosetti.

[35] Este o observaţie pe care o preia după Densusianu, ca particularitate întâlnită uneori în textele din secolul al XVI-lea, în general, considerată de origine slavă de I. Bogdan şi O. Densusianu şi latină medievală, italiană sau poloneză de Bărbulescu.

[36] Acest semn, notat aici din lipsa altuia asemănător, cu caracterul grecesc „sigma", seamănă în manuscris cu un ρ întors pe orizontală.

[37] Despre aceste grafii, Hasdeu, Candrea şi Densusianu au spus că notează pe *rr* adică „*r* lung, *r* dublu sau *r* intens" (Ivănescu 1980: 524). G. Ivănescu crede că notarea cu **ρρ** a acestui sunet este mai nouă (şi el a început a fi folosit după cunoaşterea textelor rotacizante – Ivănescu 1948: 270, nota 1), spre deosebire de Bărbulescu, care îl explică printr-o normă ortografică bulgară. Despre fenomenul fonetic ca atare, despre a cărui origine în limba română vorbeşte în Ivănescu 1980: 208, susţine că „el poate fi considerat ca petrecut în epoca de formare a limbii". Lingvistul ieşean spune că ϭ nu apare în Ps.H., unde este notat **ρρ**, dar în realitate el există şi în Ps.H. (Ps.H.[2]: 33; Avram 1964 IV: 490).

[38] În interpretarea lui Ivănescu, „numai **ит** şi **ꙋн** redau în mod obişnuit pe *ń*, pe când ꙋ numai excepţional şi numai datorită valorii sale de *n*, căci şi **н** notează pe *ń*. În multe cazuri din acestea, ꙋ notează nazalitatea vocalei precedente, căci este foarte probabil că, pe acea vreme, în Maramureş, vocala care preceda pe *ń* era nazalizată sau s-a nazalizat când a căzut *ń*" (Ivănescu 1980: 522; vezi şi p. 524).

[39] „Am susţinut în *Probl. cap.* (în special p. 66–137) – şi am rămas până astăzi la aceste idei – că limba literară veche nu era perfect unitară, că ea avea diferenţieri dialectale, că nu se poate vorbi pentru epoca feudală – chiar şi pentru secolul al XVII-lea – de o normă a limbii scrise unică pe tot

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

arată că tradiția aspectului literar în limbă a început prin copierea și citirea textelor rotacizante în diferitele regiuni de pe teritoriul dacoromânesc și, tot astfel, s-a creat și o tradiție a scrierii românești cu alfabet chirilic[40], simplificat prin: 1. înlăturarea iorului (ъ) după consoană (în grafii de tipul **аρцинътате, кѫмьплить**); 2. impunerea ierului (ь) la finalul cuvintelor, ca semn obligatoriu, dar fără valoare fonetică, și eliminarea iorului (ъ), posibil prin influența tipăriturilor lui Coresi; 3. utilizarea în continuare a iorului (ъ) și iusului (ѫ) pentru a reda pe *ă* și *î*; 4. înlăturarea semnelor σ și ρρ, care nu mai reflectau o realitate în pronunție. După Ivănescu, grafia ρρ, specifică textelor rotacizante, apărea în secolul al XVI-lea, iar ulterior „au fost înlăturate semnele σ și ρρ, care nu puteau să apară în restul teritoriului dacoromân, acolo neexistând *r* intens" (Ivănescu 1980: 585). Lingvistul vede acest fapt ca o regulă generală a textelor din toate regiunile; totuși, o atestare pe care o află într-un text moldovenesc copiat la 1710, chiar în predoslovia copistului, îl duce la concluzia: „Este dar evident că a existat în Moldova regula ortografică de a se scrie ρρ pentru *r* intens, exact ca în *Ps. Hurmuzachi*" (Ivănescu 1980: 574). Am întâlnit-o notată consecvent în amplul manuscris pomenit aici (ms. 3517), copie-prototip pe care am datat-o 1660–1672, care cuprinde traducerea *Hronograf den începutul lumii*, aparținând, foarte probabil, lui Milescu Spătarul (Dragomir 2007). În acest manuscris, grafia ρρ apare de peste 400 de ori, confirmând, o dată în plus, teoria lingvistului ieșean despre influența textelor rotacizante[41].

G. Ivănescu arată că, și în privința ortografiei, un moment de răscruce în scrisul românesc din epoca veche îl reprezintă mitropolitul Dosoftei, care încearcă o reformă în pronunție și una ortografică (Ivănescu 1989: 54), gândind câteva

teritoriul dacoromânesc, normă către care ar fi tins scriitorii din toate regiunile, că, dimpotrivă, am avut și unele norme deosebite ale limbii scrise de la o regiune la alta și am dedus din aceasta că au existat pe teritoriul dacoromân mai multe dialecte literare. Cu alte cuvinte, am susținut, în lucrarea pomenită, că, în acea epocă, nu exista la scriitori o conștiință lingvistică unică și identică pe tot teritoriul dacoromânesc, că dimpotrivă existau mai multe conștiințe lingvistice, deosebite, dar nu radical, de la o regiune la alta" (Ivănescu 1980: 567).

[40] „Ortografia textelor rotacizante a devenit, cu puține modificări, ortografia tuturor textelor românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea" (Ivănescu 1980: 585; vezi și 559–586, capitolul *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea*).

[41] Am observat că, în manuscrisul menționat, această grafie a fost folosită destul de des de scribul care a copiat partea a doua a manuscrisului. În prima parte am întâlnit următoarele exemple: **ρρъ$̂** f. 5^{r}, **ρρъ**^{8} f. 210^{r} (care par tot intervenții ale celui de-al doilea copist), **ρρжⷭ** f. 9^{r}, iar din partea a doua: **ρρъ**^{8} f. 26^{v}, f. 102^{v}, f. 274^{v}, f. 275^{r,v}, **ρρъ̀8** f. 179^{r}, **ρρѣ** f. 180^{r}, f. 274^{v}, f. 275^{r}, **ρρѣлє** f. 180^{r}, f. 277^{v}, **ρρъⷭ** f. 275^{r}, f. 276^{r}, **ρρѣлєлє** f. 276^{r}, **ρρѣлєw$̂** f. 278^{v}, **ρρъ̀$̂$ⷭ** f. 279^{r} în foarte multe alte locuri în care apare acest adjectiv și în **ρρжнйръ** f. 295^{r}, **ρρъ8пѝатıе** f. 300^{v}, f. 330^{v}, **дѣдερρъ** f. 307^{r}, **цъρρⷭ** f. 313^{v}, f. 511^{r}, **ρρѣмѫ$̂$ⷭ** f. 363^{r} (în două locuri) și **ρρъ**^{м} f. 479^{v}, f. 525^{r} (nume propriu), **фѣчερρъ** f. 366^{r}, **єρρà** f. 382^{r}, **ρρъ8$̂$** f. 481^{r}, **ρρъ8рил$̂$ⷭ** [rîul, rîurili] f. 397^{v}, **8ρρъ** f. 437^{r}, **ρρъⷭ**^{а}8 f. 439^{r}, **ρρъⷭ**^{а} f. 443^{r}, **вερρйѫ** (nume propriu) f. 461^{v}, f. 483^{r}, f. 591^{v}, **сερρωⷭ** (nume propriu) f. 462^{r}, **сѐρρа** (nume propriu) f. 483^{r}, f. 489^{r}, f. 491^{r}, **сѐρρа$̂$** (nume propriu) f. 590^{r}, **ρρъд$̀$ѣ** [râdea] f. 478^{r}, f. 492^{r}, f. 513^{v}, **чερρъⷭ**^{а} f. 492^{r}, **ρρ8дъ** f. 519^{v}, **ρρàю$̂$** f. 551^{v}, **ρρѻ и**^{и} f. 562^{v}, **єпйρροп8** (nume propriu) f. 574^{r}, **ρρъзвѻѧ** [războaie] f. 575^{r}, **пйρρ8** (nume propriu) f. 586^{v}, **сжсъдρρàπıе** f. 594^{r}, **ѩρρъ** f. 598^{v}.

reguli adaptate limbii române: „Normele ortografice introduse de el au urmărit fixarea la o singură valoare fonetică a unor semne sau succesiuni de semne care aveau mai multe valori fonetice" (Ivănescu 1989: 56). Astfel: 1. **ъ** redă pe *ă*; 2. **ѫ** redă pe *î*; 3. pentru consemnarea secvențelor *îl* și *îr* folosește grupurile **ѫρ** și **ѫл**; 4. pentru redarea secvențelor *ăl* și *ăr* folosește grupurile **ъρ** și **ъл**[42]; 5. **ь** rămâne la finalul cuvintelor, fără valoare fonetică[43] (Ivănescu 1980: 585). De asemenea, după cum am văzut, Dosoftei stabilește o regulă și pentru scrierea slovelor **ѣ**, **ѧ** și **ꙗ**[44].

6. În prima perioadă a modernizării limbii române literare, mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829, grafia și valoarea fonetică a slovelor este tot cea a textelor rotacizante, cu modificările precizate, și în funcție de cele două registre de limbă pe care le observă Ivănescu după momentul Dosoftei. Limba laică, folosită în manuscrise și documente (Ivănescu 1980: 585 și Ivănescu 1989: 56) se caracterizează printr-o diferențiere dialectală fără precedent (Ivănescu 1980: 606)[45]. În scriere sunt urmate trăsăturile fiecărui dialect literar, individualizate mai puternic în funcție de apropierea de graiuri; printre altele, ca în cronica lui Neculce, apare *-u* la sfârșitul cuvintelor, după consoană, „care, desigur, se pronunța când întreg, când consonantic, așa cum apare el astăzi în atâtea graiuri populare" (Ivănescu 1980: 621). Celălalt registru, limba bisericească din tipărituri, prezintă o apropiere de dialectul literar muntenesc[46] și păstrează până după 1830, ortografia impusă de Dosoftei[47]. La

[42] Laura Manea (2006: 88) arată că în această traducere a mitropolitului Dosoftei se întâlnesc și multe forme etimologice (**глъчава, стлъп(ь), тлъкѫи** etc.), dar că „ceea ce se poate observa cu ușurință este însă efortul cărturarului moldovean de a renunța la această «regulă» [cu -lъ- și -rъ-], generală în scrierile din secolul al XVI-lea […], de a reduce la minimum grafiile etimologiste, scriind așa cum se rosteau cuvintele în realitate". Prin urmare, în ce privește regula de care vorbește Ivănescu, este clară tendința mitropolitului Dosoftei de a impune o grafie după pronunție a acestui fenomen fonetic.

[43] Aceasta va fi „o particularitate a ortografiei textelor bisericești până în epoca de tranziție la alfabetul latin" (Ivănescu 1980: 585; vezi și Ivănescu 1989: 56).

[44] În afară de acestea, la Miron Costin și Nicolae Costin, G. Ivănescu observă ortografia latinizantă cu *pp* în exemple ca *suppunere* (Ivănescu 1980: 585).

[45] Pentru Ivănescu, acest fenomen este urmarea apariției unei noi clase, burghezia, care, prin reprezentanții din rândul poporului, aduce în limba literară apropierea de graiuri.

[46] Ivănescu vorbește despre câteva cauze care au determinat acest proces: dirijarea conștiinței lingvistice prin tipăriturile muntenești, începând cu *Biblia de la 1688* (Ivănescu 1980: 609), pe fondul decăderii activității tipografice în celelalte regiuni (Ivănescu 1980: 615) și prin intervenția domnitorului Constantin Mavrocordat, care poruncește să se aducă în bisericile din Moldova cărți „pi-nțăles" din Muntenia. Fragmentul pe care îl prezintă Ivănescu din scrierea care s-a spus că aparține cronicarului Ienachi Cogălniceanu este foarte relevant în privința atitudinii voievodului care, pe lângă inițiativa de a înființa tipografii, poruncește ca preoții să învețe carte de pe tipăriturile din Muntenia și controlează procesul prin ispravnicii săi: „Ear Constantin Vodă în Moldova domnia cu pace apucându-se de capul preoților să-i învețe carte, frământându-i în tot chipul; întâiași dată au poroncit de au scos pe eromonași, călugări greci de prin mănăstirile cele mari, orânduind preoți de mir. [...] Poroncit-au de au adus și cărți pi-nțăles din Țara Românească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostoli și Leturghii, dând poroncă Mitropolitul acele cărți să le cetească pi-nțăles pe la biserici: mai poroncind Domnul mitropolitului și episcopilor să facă Tipografie fiește care la eparhiea lui, ca să se tipărească cărți pi-nțăles. Și așa s-au apucat de au făcut stampă [= tipar], și de atuncea și

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

reprezentanții scrisului din Ardeal, pe la 1780–1825, Ivănescu remarcă aceeași diferențiere: S. Clain, G. Șincai și P. Maior urmează limba bisericească, „cu fonetism arhaic" (Ivănescu 1980: 620), iar Budai-Deleanu inovează, prin apropiere de limba populară.

Discutând și despre principalele lucrări teoretice din această perioadă, G. Ivănescu afirmă că „marele reformator al ortografiei chirilice în secolul al XVIII-lea este Iannache Văcărescul" (Ivănescu 1980: 621), care în gramatica sa, *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduielelor grammaticii românești*, 1787, simplifică sistemul: 1. renunțând la o serie de semne care aveau aceeași valoare fonetică: є, ѣ, ѧ, ѕ, ѹ; 2. eliminând terminația *-iĭa*, scriind ca azi, *-ia*, regulă pe care o va prelua și Iancu Văcărescu (vezi și Ivănescu 1989: 78); 3. în schimb, „având părerea greșită că româna posedă și vocale lungi, a păstrat pe и și ѡ" (Ivănescu 1980: 621) și 4. pe poziție etimologistă grecizantă, păstrează pe ѳ și ѵ. Despre ѵ lingvistul ieșean opinează: „pare să se fi introdus în limbă în secolul al XVIII-lea, când clericii noștri au ținut să distingă pe *i* care-și avea originea în gr. υ de *i* care avea alte origini" (Ivănescu 1980: 621). Intuiția sa este bună, dar trebuie să precizăm că slova ѵ apare în PS.H. (Ps.H.[2]: 27) și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cel puțin în manuscrisele biblice 45 și 4389, îndeosebi în cuvinte de origine grecească[48].

7. Referitor la grafia din a doua perioadă a modernizării limbii române literare, 1829–1878, G. Ivănescu arată că două sunt marile probleme ale limbii literare, în procesul trecerii de la perioada veche la cea nouă – modernizarea și unificarea, realizate în două etape: prima pe la 1856–1865 și a doua pe la 1870–1880. „În ce privește fonetismul – afirmă Ivănescu în prelungirea viziunii sale asupra limbii din perioada precedentă – limba literară românească modernă are la bază limba literară veche, în special stilul laic al limbii literare din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea" (Ivănescu 1980: 661), iar o altă bază a fost în graiurile populare. Scrierea se caracterizează printr-un proces complex de trecere de la alfabetul chirilic la unul de tranziție și apoi la cel latin, început de Ion Heliade Rădulescu, în gramatica sa, dar rezultat din largi dezbateri în epocă,

păn acum [pe la 1769–1774] lucrează acea pomenire în pământul Moldovei, care la aceasta au lăsat mare pomenire în țările aceste. Au mai dat Vodă poroncă prin toate ținuturile ca să cerceteze ispravnicii țânuturilor pe preoți, diaconi carii vor fi făr de biserică neștiind carte, adecă orânduiala bisericii, pe unii ca aceia să aibă voe a-i pune la bir cu țăranii, ca să plătească și ei bir ca și altă țară. Și așa, de mare frică ce avea bieții preoți și diaconi, căci începusă Constantin Vodă a orândui preoți învățați de îmbla prin toate ținuturile și pin toate satele ca să vadă ce fel de cetanie fac pe la biserici, la care nu putem scrie ce frică trăgea bieții preoți, că se apuca la bătrânețe să învețe carte" (în Ivănescu 1980: 614).

[47] Printre altele, se păstrează ь fără valoare fonetică la finalul cuvintelor (Ivănescu 1980: 620–621).

[48] Am extras câteva exemple din aceste manuscrise: ѧс҃с ѵ҃ рїс҃ = *Assiriei*, ѧс҃с ѵ҃р = *Assir* (ms. 4389, 490/1), Мѡ ѵ҃ сн҃ = *Moisi*, Єгр ѵ҃пєт = *Eghipet* (ms. 4389, 494/1), Єѵа (aici, grupul єѵ se pronunță *ev-*, așa cum se pronunță υ în acest context în limba neogreacă) = *Éva* (ms. *4389*, 494/2), ѵ҃ пат = *ipat* (ms. *45*, 858/1).

prezentate în *Istoria limbii române*. Textele laice preiau, în general, sistemul simplificat al scriitorului muntean, cu o serie de inovații (Ivănescu 1980, capitolul *Alfabetul latin și ortografia epocii*): 1. înlăturarea lui ъ și ь din finalul cuvintelor și înlocuirea cu apostrof, ъ final fiind folosit numai cu valoarea sa, de *ă*; 2. înlocuirea semnelor ѯ cu кс, ѱ cu пс, ѳ cu т, ц cu т, и cu і, ѡ cu о, ѹ cu ѹ, ѧ cu є, ю cu ѹ, ѣ cu єа; 3. renunțarea la spirite și accente; 4. dar ѵ era păstrat; 5. ѫ nota pe *î* și atunci când urmau *n* și *m*, însă uneori mai este folosit și т (тѫмѧлцшт) (Ivănescu 1980: 678–679). În privința valorii slovelor ѫ și ъ, Ivănescu constată un „regres ortografic" în mai multe publicații[49], printre care „Convorbiri literare", și chiar la Heliade (Ivănescu 1980: 679)[50], provocat prin renunțarea la regula stabilită de Dosoftei. G. Ivănescu consideră că după 1858 se impune scrierea de la „România viitoare", condusă de Bălcescu și alfabetul stabilit de Heliade, în care se redă: ъ prin *ò* și *ó*, ѫ prin *î*, ц prin *c*, ѱ prin *sc*, ч prin *ç*, slovele care notau diftongul *ea* prin *ea* și prin *é*, iar diftongul *oa* prin *ó*. Textele religioase continuă scrierea chirilică și după reforma lui Heliade. Ivănescu nu a vorbit despre importanța momentului Cipariu în problema chestiunilor de limbă literară și ortografie. Meritele și concepția primului mare lingvist și filolog român, ca și rolul său în epocă, sunt analizate de Carmen-Gabriela Pamfil (Pamfil 2009: 188–241, capitolul *Limba română literară*).

Din opera lui G. Ivănescu, cel care a valorificat și impus teoria dialectelor literare, ca „principiu fundamental în cercetarea limbii române literare" (Pamfil 2008: 194), a fost Ion Gheție, care a utilizat denumirea *variante literare*, considerată potrivită și folosită de Ivănescu însuși (Ivănescu 1989: 54). Urmată și de colectivul de cercetători de la București, între care Al. Mareș, Mirela Teodorescu, Gh. Chivu, Florentina Zgraon, Mariana Costinescu, Alexandra Moraru, Mihai Moraru și alții, mai recent de Emanuela Timotin, Cristina-Ioana Dima, la Cluj de Alin-Mihai Gherman, la Iași de Vasile Arvinte, Alexandru Gafton, Mioara Dragomir și de alți filologi, această teză a fost tratată și ca reper în interpretarea grafiei chirilice[51]. În mod firesc, gândirea acestui mare lingvist ar trebui cercetată și valorificată mai profund pe viitor de cercetătorii preocupați de studiul limbii în general și al limbii române în chip deosebit[52].

[49] În „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 8 din 1840, p. 60, am întîlnit următoarele remarci ale unui cititor, preluate din „Curierul românesc": „Domnule redactor, vedem că ne-ai schimbat pe ѫ mai pretutindeni în ъ; am văzut cuvintele în cele ce s-au scris în periodul din anul trecut; însă eu unul nu mă pociu pricepe și pentru ce în foaiea dumitale s-a schimbat și *sânt* în *sunt*: mă rog să mă desluşești și voiu rămânea îndatorat".

[50] În „Albina românească", Săulescu scria în continuare cu regula veche, ъ – ă și ѫ – î (Ivănescu 1980: 664).

[51] La Iași, unele aspecte și sugestii din opera lui G. Ivănescu privitoare la problematica grafiei chirilice au fost preluate de cercetătorii amintiți și, recent, în teza de doctorat a Mădălinei Ungureanu.

[52] Îmi exprim, anume aici, recunoștința către doamna Carmen-Gabriela Pamfil, pentru felul în care m-a apropiat, cu multă generozitate, prin nenumărate discuții de-a lungul timpului și prin lucrările pe care le-a scris, de lingvistica și gândirea lui G. Ivănescu, lăsându-mi, în același timp, libertatea de gândire, într-un spirit rar întâlnit.

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

C. Pop. II 1997 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II. *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guruianu. *Archirie și Anadan*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, Editura Minerva.

C. Pop. IV 2001 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV. *Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.

C. Pop. X 2005 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, X. *Legenda duminicii*, studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.

C.V. = ms. *Codicele Voronețean.*

Ev.Înv. = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.

MLD = *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza": *Biblia 1688 Pars I Genesis*, 1995; *Pars II Exodus*, 1991; *Pars III Leviticus*, 1993; *Pars IV Numeri*, 1994; *Pars V Deuteronomium*, 1997; *Pars VI Iosue, Iudicum, Ruth, Pars VII Regum I, Regum II*, 2008; *Pars XI Liber Psalmorum*, 2003; *Pars IX Paralipomenon I, Paralipomenon II*, 2011.

P.V. 2010 = *Psaltirea în versuri*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române.

Pov.Ț.A. 1997 = *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ediție de Cătălina Velculescu și V. Guruianu, ilustrații de Mihaela Dumitru, după desene din epocă, București, Editura Vestala.

Ps.H = ms. *Psaltirea Hurmuzaki.*

Ps.H^2 = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Șenchi, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.

Ps.sch. = ms. *Psaltirea scheiană.*

Ps.V. = ms. *Psaltirea Voroneteană.*

V.T. 2009 = *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, studiu filologic, lingvistic, ediție și glosar Cristina-Ioana Dima, București, Editura Universității din București.

b. Exegeze

Avram 1964 I, II, III, IV, V = A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în „Studii și cercetări lingvistice"; I în nr. 1, p. 15–23, II în nr. 2, p. 147–167, III în nr. 3, p. 265–294, IV în nr. 4, p. 471–495, V în nr. 5, p. 575–614.

Bărbulescu 1904 = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII*, București.

Dragomir 2004 = Mioara Dragomir, *Raportul dintre norma tradițională și norma inovatoare în* ***Hronograf den începutul lumii****. În jurul cuvintelor „pâine" și „svânt"*, în vol. *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, p. 559–569.

Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, ***Hronograf den începutul lumii*** *(ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas.

Dragomir 2009 = Mioara Dragomir, rezumatul comunicării *Nicolae Milescu Spătarul – o sinteză între Orient și Occident – Peregrin în țara sa*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (Iași), X, nr. 4, octombrie-decembrie, p. 13–18.

Gheție 1968 = *Contribuții la istoria trecerii lui* ***ea*** *la* ***e*** *(****leage*** *>* ***lege****). Prezența lui* ***ea*** *în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română", nr. 5, p. 501–508.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei,* ***Viața și petreacerea svinților****. Studiu lingvistic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Mihail 2009 = Zamfira Mihail, *Ses exercises philologiques (1669)*, în *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, București, Editura Academiei Române, p. 15–41.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional.

Pamfil 2009 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Philippide 1888 = A. Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturei române*, Iași, Editura Librăriei Fratii Șaraga.

Philippide 2011 = A. Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.

Pușchilă 1914 = D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Literare, Seria II, t. XXXVI.

Teodorescu 1970 = Mirela Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*, în „Studii și cercetări lingvistice", nr. 2, p. 157–170.

Ursu 1976 = N.A. Ursu, *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești*, în „Limba română", nr. 5, p. 475–489.

Vîrtosu 1968 = Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică.

THE INTERPRETATION OF CYRILLIC ALPHABET IN G. IVĂNESCU'S VISION

ABSTRACT

In the Romanian linguistic tradition for the interpretation of the Cyrillic alphabet, dating from more than one century ago, G. Ivănescu played an important role as the scholar from Iași integrated this issue into a complex conception, a part of his doctrine on the fundamental popular – literary dichotomy within language. Therefore Ivănescu's vision on this matter can only be researched in close connection with popular speeches and the main problems of literary Romanian language: the occurrence of Romanian literary language, the existence of literary dialects in the old period, their evolution, and the process of unification of the literary language. Moreover, G. Ivănescu takes over any suggestion and argument which reflects linguistic reality drawing on old manuscripts, documents and normative works such as grammars. Showing which letters and writing rules took Romanians over from other peoples and what they created, the linguist from Iași discusses the evolution of writing in first age Cyrillic letters, the writing of rhotacization texts until the second period of literary language modernization, establishing which phonetic values needed these letters in the respective times. To the most difficult aspect of the problem, the interpretation of letters ѣ, ѧ and ѫ, G. Ivănescu provides solutions according to each region in part at a popular and literary level. In this article we tried, on the one hand, to provide a synthesis of Ivănescu's vision on the interpretation of the Cyrillic alphabet, following these aspects in *Fundamentals of Old Literary Romanian* that he synthetically and critically tackles again in *History of Romanian Language* and in a series of articles, some of them collected in *Studies of Literary Romanian Language History*. On the other hand, we analysed the aspects presented either supporting or shading through some observations we made, also showing the conclusions of other specialists and working on old manuscripts. Naturally, the thinking of this reputed linguist should be researched and valued more thoroughly in the future by researchers concerned with the study of language, in general and the Romanian language, in particular.

Keywords: *popular-literary dichotomy, literary dialects, critical spirit, Cyrillic alphabet, phonetic value, Cyrillic letter transcription.*

BDD-A1164 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:27 UTC)